

Meer licht!

*Het christelijk manicheïsme van Rome tot Turfan
(ca. 250-1450)*

John van Schaik

Amsterdam University Press

Illustratie omslag: Manichese Bema-feest, rituele maaltijd, Turfan. bpk / Museum für Asiatische Kunst, Staatliche Museen zu Berlin / Jürgen Liepe.

Psalmenpagina's binnenwerk: Briek Van de Walle

Ontwerp omslag: Coördesign, Leiden

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6298 983 2

e-ISBN 978 90 4854 261 1

NUR 704

© J. van Schaik / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2019

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Inleiding	9
1. Augustinus de manicheeër	13
2. Nog veel meer polemisten	27
3. De manichese bronnen	41
4. De manichese synthese	53
5. Mani	69
6. De manichese scheppingsmythe	83
7. Jezus in het manicheïsme	97
8. Eten!	113
9. Ethiek	127
10. Hoe het verder ging	141
Noten	157
Literatuur	165
Index	169

Inleiding

Het boek dat u in handen heeft is een wonderbaarlijk boek. Dat wil zeggen – de inhoud is wonderbaarlijk. Dit boek gaat namelijk over het manicheïsme, een vorm van christendom dat ooit een wereldkerk was van Europa tot China. De stichter van deze wereldkerk is Mani (216-276). Mani groeit op in een joods-christelijke gemeenschap in de buurt van het huidige Bagdad. Van jongs af aan ontvangt hij openbaringen van zijn hemelse gezelschap. Dat leidt er in 240 toe dat hij zijn eigen interpretatie van het christendom begint te prediken. Hij preekt over twee oorsprongsprincipes: God en *hyle* (de oermaterie). Hij preekt over Jezus Christus en hoe Hij afdaalde vanuit hemelverten naar de aarde. Over de uitzuivering van het licht uit zijn gebondenheid met het duister. Over de manichese priesters en hun kosmische opdracht om het licht te bevrijden door te eten! Mani leert dat een ethische landbouw bijdraagt aan de bevrijding van het licht. Kortom, Mani wilde meer licht!

Hoe is het mogelijk dat zo'n prachtige lichtreligie uit de geschiedenis en uit ons collectieve geheugen is verdwenen? En dat, terwijl kerkvader Augustinus (354-430) negen jaar lang lid is van de manichese kerk in Afrika voordat hij zich bekeert tot het katholieke christendom. Waarna hij het manicheïsme fanatiek is gaan verketteren, net als vele andere vrome kerkvaders. Zij hebben ervoor gezorgd dat we zeventien eeuwen lang een zeer vertekend beeld hebben gehad van het manicheïsme. Met hele en halve waarheden, met verdachtmakingen, met leugens en wat al niet. Dat alles wordt besproken in de eerste twee hoofdstukken van dit boek.

Een van de halve waarheden die de kerkvaders ons hebben doen geloven is dat het manicheïsme níet christelijk is, maar van oorsprong Perzisch (omdat Mani uit Seleucia-Ctesiphon komt). Door de talrijke en indrukwekkende vondsten van authentieke manichese teksten vanaf het begin van de twintigste eeuw in Centraal-Azië en Egypte weten we inmiddels beter. We weten dat het manicheïsme ten diepste christelijk is. Maar het manichese christendom heeft – net als het katholieke christendom in het Westen – op zijn zegetocht invloeden ondergaan van bijvoorbeeld het hindoeïsme en boeddhisme. Dat noemt men syncretisme en een 'syncretisch christendom'. Maar beter is het om te spreken over het manicheïsme als een synthetisch christendom. Mani neemt immers bewust elementen op uit het joodse christendom, het zoroastrisme en het boeddhisme. Dat laat ik zien in de hoofdstukken 3 en 4.

Hoofdstuk 5 gaat over Mani zelf en zijn religieuze achtergrond. Daarmee is voldoende fundament gelegd om in de volgende hoofdstukken de manichese

schepping, de manichese christologie, de licht-soteriologie en de manichese ethiek te bespreken. Ik maak gebruik van het vele authentieke manichese materiaal uit Oost en West. De talen waarin deze teksten zijn geschreven zijn Chinees, Sogdisch, Oeigoers, Parthisch, Koptisch en zo meer. Niet eenvoudig dus, maar er zijn wetenschappers die het middeleeuwse Oeigoers kunnen vertalen. Een moeilijkheid is ook dat veel teksten gehavend zijn. De ... komen dan ook veelvuldig voor. Dat maakt het soms moeilijk om een tekst te interpreteren.

Het slothoofdstuk heeft als titel 'Hoe het verder ging'. Want het manicheïsme heeft langs de zijderoute tot aan de Chinese Zee tot circa 1450 bestaan. Indrukwekkend. In het Westen en het Byzantijnse rijk is het manicheïsme rond 400 verdwenen. Of toch niet? Volgens middeleeuwse monniken van achter hun kloostermuren duiken er vanaf het jaar 1000 opeens opnieuw manicheeërs op. Tenminste, zo worden deze kettters genoemd. Maar dat zijn ze niet. Ook de katharen in de Middeleeuwen worden vaak manicheeërs genoemd. Maar dat zijn ze ook niet. Ik zal dat aantonen. Bijzonder verrassend is dan dat de reeds genoemde Julien Ries in de antroposofie een moderne vorm van manicheïsme meent te ontwaren. Vooral omdat in de antroposofie van Rudolf Steiner (1861-1925) het kwaad een wezenlijk onderdeel van het scheppingsproces is. En niet, zoals in het traditionele christendom, dat het kwaad er eigenlijk niet zou moeten zijn. Het kwaad is wezenlijk – kijkt u maar om u heen.

Verantwoording

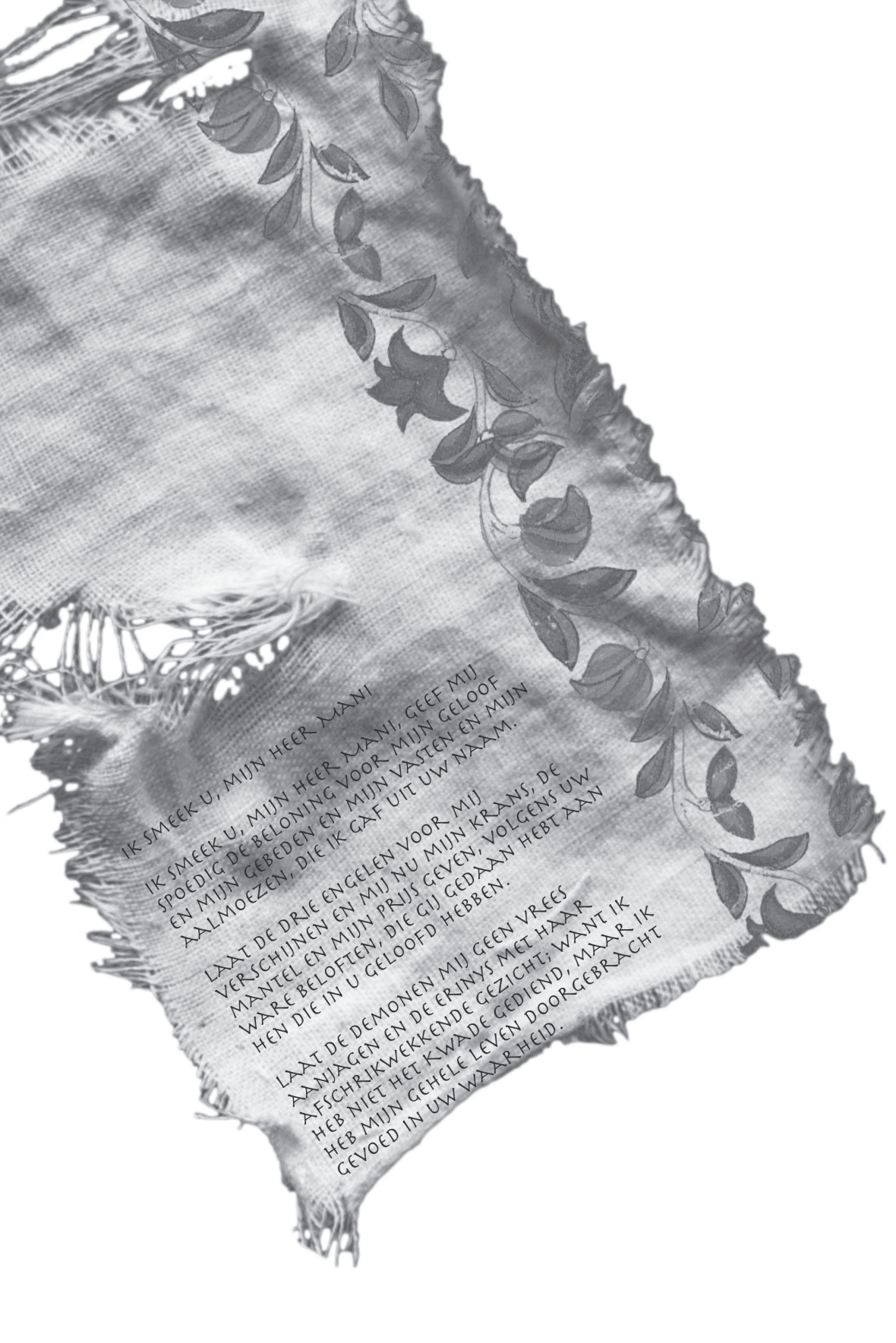
Dit is geen eenvoudig boek. Van de lezer wordt veel gevraagd. Maar het is niet anders! Religie is nu eenmaal niet eenvoudig. Het versimpelen van religie – zoals in het westerse christendom – leidt uiteindelijk tot geen religie. Maar om de lezer toch een beetje tegemoet te komen en het boek toegankelijk te houden, heb ik hier en daar het manicheïsme onrecht gedaan, doordat ik soms zaken heb vereenvoudigd. Dit boek is dan ook geen wetenschappelijke studie. Wel is het wetenschappelijk verantwoord.

De namen van de manichese goden heb ik in kleine letters cursief geschreven: de *levende geest* en *jesus patibilis*. Godennamen uit andere religies, bijvoorbeeld Ahura Mazda en Jezus Christus, heb ik met een beginhoofdletter geschreven. Ik onderscheid dus de manichese *jesus*, en Jezus of Jezus Christus. De vertalingen van de citaten uit het Frans, Duits, Engels en Latijn zijn voor mijn verantwoording.

Verklaring van de gebruikte tekens in de citaten:

- ... zinnen of passages in de originele tekst zijn overgeslagen.
- (...) lacune in de tekst ten gevolge van beschadigingen in de autograaf.
- [Hij] meest waarschijnlijk herstel van een lacune door de vertalers.
- (Mani) verklarende toevoeging door de vertalers of de auteur van dit boek.

De titel *Meer licht!* is een parafraze van een artikel van prof. dr. Aloïs van Tongerlo, 'Light, more Light', uit 1991 in *Manichaeae Studies I*. Voorafgaand aan ieder hoofdstuk is een fragment opgenomen van een manichese psalm uit het *Manichaeae Psalmbook*. De vormgeving van deze tien psalmen is modern, ontworpen door Briek Van de Walle.

IK SMEEK U, MIJN HEER MANI
IK SMEEK U, MIJN HEER MANI, GEEF MIJ
SPOEDIG DE BELONING VOOR MIJN GELOOF
EN MIJN GEBEDEN EN MIJN VASTEN EN MIJN
AALMOEZEN, DIE IK GAF UIT UW NAAM.

LAAT DE DRIE ENGELN VOOR MIJ
VERSCHEENEN EN MIJ NU MIJN KRANS, DE
MANTEL EN MIJN PRIJS GEVEN, VOLGENS UW
WARE BELOFTEN, DIE GIJ GEDAAN HEBT AAN
HEN DIE IN U GELOOFD HEBBEN.

LAAT DE DEMONEN MIJ GEEN VREES
AANJAGEN EN DE ERINYS MET HAAR
AFSCHRIJKWEKKENDE GEZICHT; WANT IK
HEB NIET HET KWADE GEDIENT, MAAR IK
HEB MIJN GEHELE LEVEN DOORGEBRACHT
GEVOED IN UW WAARHEID.